

Тенденції української економіки очима керівників підприємств (аналітичний огляд). Дослідження інвестиційної політики українських підприємств*

М. В. Пугачова,
доктор економічних наук,
старший науковий співробітник,
директор НПІ статистичних технологій
НТК статистичних досліджень

Як відомо, нормальний розвиток підприємництва неможливий без залучення коштів, що мають спрямовуватися на оновлення і розширення виробництва, впровадження енергозберігаючих технологій, комп'ютеризацію, підвищення кваліфікації персоналу та на інші потреби, перелік яких, між іншим, визначається галуззю економіки, в якій функціонує підприємство, його становищем на ринку і навіть географічним розташуванням. Правильне спрямування інвестицій (а іноді – просто їх наявність) дозволяють підприємству суттєво покращувати конкурентні позиції, підвищувати конкурентоспроможність своєї продукції, збільшувати прибуток.

Зрозуміло, що інвестиційні заходи підприємства не дають результатів одразу: вони можуть “проявитися” через достатньо тривалий час, який вимірюється не кварталами – роками. Тому для аналітиків дуже важливо не втратити ці логічні часові зв'язки і мати в певний момент відповідну інформацію. Саме такою інформацією забезпечують кон'юнктурні обстеження (КО, або обстеження ділової активності підприємств).

У країнах Євросоюзу КО інвестицій наразі проводяться як окремі обстеження двічі на рік, проте останнім часом обговорюється питання доцільності переходу на квартальну періодичність з метою застосування цієї інформації для відстеження економічних циклів. Обстежуються переважно промислові підприємства.

Інформація щодо інвестиційної політики українських підприємств збирається у кон'юнктурних обстеженнях 1–2 рази на рік (залежно від галузі економіки). Відповідні запитання включені до галузевих анкет КО, що, з одного боку, зменшує навантаження на респондентів, а з іншого – скорочує фінансові витрати на збирання необхідних даних. На початку проведення обстежень (у 1997 році) відповідні запитання ставилися тільки керівникам промислових підприємств, але пізніше вони були введені і до анкет, розроблених для інших галузей економіки (будівництва, роздрібної торгівлі, транспорту, сільського господарства і навіть сектору послуг).

Промисловість

Офіційною статистикою постійно реєструється невисокий рівень обсягів інвестицій, що спрямовуються у розвиток промислових підприємств. Природно, що така сама картина склалася й за результатами кон'юнктурних обстежень. Її отримано на основі відповідей керівників промислових підприємств на запитання щодо змін обсягів інвестицій порівняно з попереднім періодом. Узагальнену інформацію стосовно відповіді на це запитання представлено у вигляді балансу (рис. 1), який враховує тільки позитивні та негативні відповіді й надає можливість оцінити загальну тенденцію. На рис. 1 видно, що з 1999 р. до 2007 р. зберігалася тенденція до деякого покращання ситуації, проте у 2008 р. зафіксовано її припинення (баланс дорівнює 0%, а це означає, що ситуація порівняно з попереднім роком не змінилась). Одночасно з дослідженням змін значень балансу варто звернути увагу на достатньо велику частку підприємств, які обрали варіант відповіді про сталість (порівняно з попереднім роком) обсягів інвестицій. Ця частка змінюється значно активніше, ніж баланс, і дає цікаву додаткову інформацію. Наприклад, у період 1997–2003 рр. відбувалося значне коливання відсотка тих, хто не змінював обсяги інвестицій (протиляжно до змін частки неотриманих відповідей), на фоні деякої тенденції до зростання, що, виходячи з загальної інформації, можна трактувати як коливання частки тих, які мають незначний обсяг інвестицій. А протягом наступного періоду (2003–2007 рр.) відбулося поступове зростання відсотка незмінних відповідей і зменшення частки неотриманих відповідей при загальній тенденції до зростання, тобто збільшалося підприємств із невеликим обсягом інвестицій і його несуттєвими змінами. Упродовж 2008 року ситуація погіршилася: хоча відсоток підприємств, що повідомили про зростання інвестицій, залишився на рівні 2004–2006 рр., частка підприємств, які скоротили обсяг інвестицій, зросла в середньому на 8 п. п. порівняно з чотирма попередніми роками. При цьому відсоток підприємств, що вважають незмінним обсяги інвестицій, залишився на рівні 2006 року.

На рис. 2 представлено порівняння інформації щодо того, наскільки підприємства задовольняють свої потреби в інвестиціях і наскільки їм заважають у цьому умови отримання банківських кредитів. Відсоток підприємств, що повідомляють про повну відсутність інвестицій, скоротився протягом терміну досліджень з 80% до 37%, хоча не потребують їх по-

* Четвертий аналітичний огляд із запланованого циклу щодо використання інформації кон'юнктурних обстежень підприємств для статистичного моніторингу їх ділової активності. Попередні надруковано у № 2 (41) журналу за 2008 р. (с. 68–75), № 3 (42) журналу за 2008 р. (с. 71–80) та № 4 (43) журналу за 2008 р. (с. 59–68).

© М. В. Пугачова, 2009

ОБСТЕЖЕННЯ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

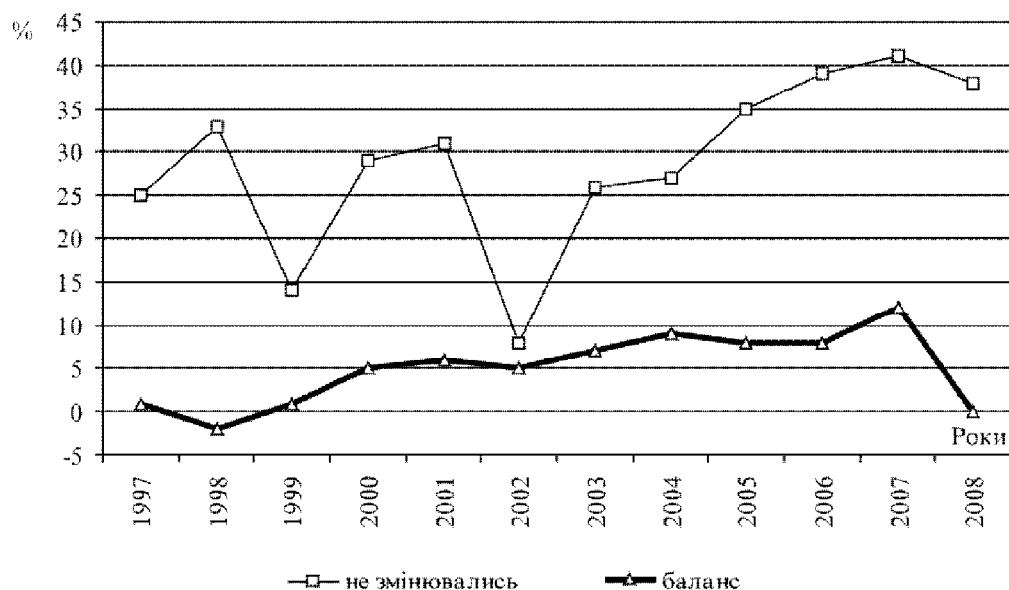

Рис. 1. Зміни обсягів інвестицій у промисловості України

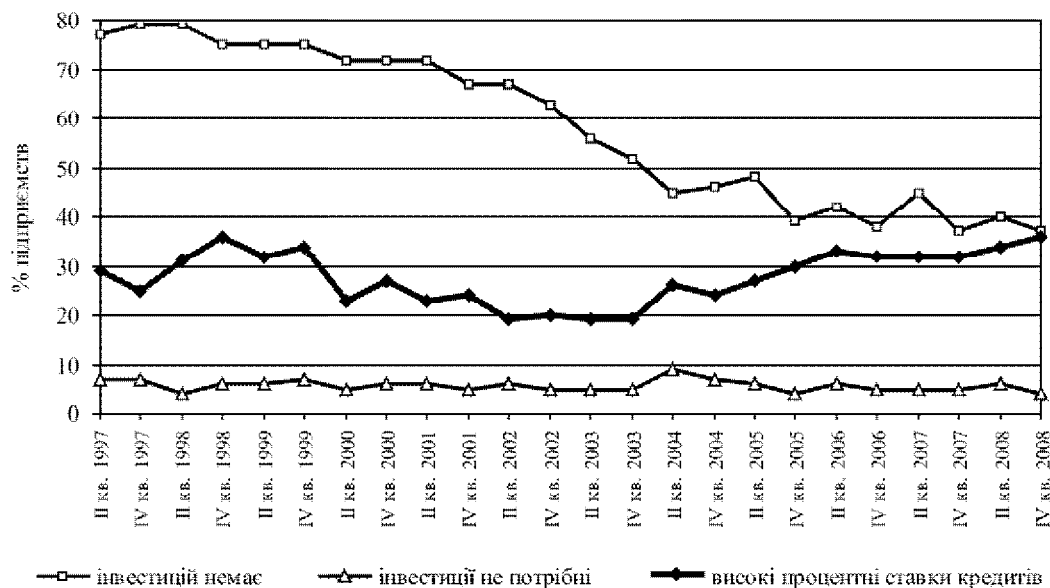

Рис. 2. Стан інвестування на промислових підприємствах

стійно тільки 4–6% респондентів. Проте в останні 5 років підприємства знову почали відчувати труднощі з отриманням кредитів для інвестування через високі процентні ставки, і протягом останнього року ситуація продовжувала погіршуватись: частка таких відповідей досягла максимального за весь період досліджень значення (36%), яке було зафіксовано тільки у IV кварталі 1998 року.

Джерелами фінансування інвестицій у 2008 році в середньому на 40,8% були власні кошти підприємств і на 10,6% – банківські кредити, причому (порівняно з 2007 р.) перше скоротилося на 2,6 п. п., а друге – зросло на 1,6 п. п. Найбільше власних коштів виділяли на інвестування підприємства з виробництва коксу і продуктів нафтопереробки (61,0%), електроенергії, газу та води (56,5%), хімічного виробництва (52,8%), а

використовували банківські кредити – підприємства з видавничої справи й поліграфічної промисловості (20,4%), з обробки металу (17,1%) та з виробництва гумових і пластмасових виробів (16,4%). Підприємства з виробництва коксу і продуктів нафтопереробки більше за інших використовували кошти власника (інвестора) (19,0%), а добувної промисловості – бюджетні кошти (7,9%).

Найбільшими стримуючими факторами для вкладання інвестицій є нестача у підприємств власних коштів (за останні 2004–2007 рр. цей фактор відмітили 37–45% респондентів) та високі процентні ставки банківських кредитів (відповідно, 24–33% опитаних). І зрозуміло, що в 2008 році вплив цих причин обмеження фінансування інвестицій посилюється: на 6 п. п. порівняно з 2007 роком збільшилася частка підпри-

ОБСТЕЖЕННЯ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

емств, що потерпають від нестачі власних коштів (їх стало 48%), на 4 п. п. – від високих процентних ставок за кредитами (зросли до 36%) та на 8 п. п. – від труднощів з отриманням довгострокових кредитів (19% у 2008 р.). Вплив інших стримуючих інвестування причин, таких як недостатня прибутковість інвестицій, страх заборгованості тощо, залишається помірним і не збільшується (про них постійно повідомляють тільки 5–7% респондентів).

Серед напрямів вкладання інвестицій пріоритети теж з роками практично не змінюються (рис. 3): більша частина їх спрямовується у заміну старого та ремонт устаткованого обладнання. (Зазначимо, що при відповіді на багатоваріантні запитання анкети респонденти мають можливість обирати декілька варіантів). На нашу думку, особливо небезпечно те, що практично не збільшується відсоток підприємств, які спрямовують інвестиції на енерго- та ресурсозбереження.

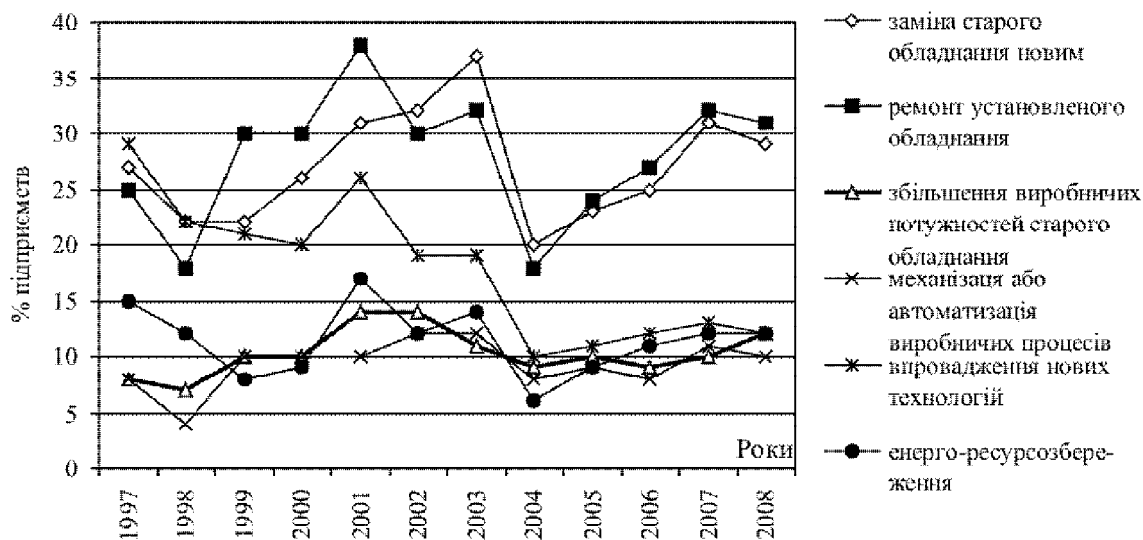

Рис. 3. Напрями вкладання інвестицій у промисловості

Підприємства також вкладають кошти у такі інновації, як перепідготовка кадрів, розробка та впровадження результатів науково-дослідних робіт, запровадження новітніх технологій тощо, хоча, за їх повідомленнями, наявного фінансування замало для розвитку виробництва. Порівняно з попередніми періодами у 2006–2008 рр. тільки на 3 п. п. збільшилася частка підприємств, що займалися перепідготовкою та / або наймом технічного персоналу (це 16,7% опитаних), але на 2,7 п. п. зменшилася частка респондентів, які впроваджували нову продукцію (28,7%), та на 1,5 п. п. – інформаційні системи (9,6%).

Будівництво

Інвестиційна політика будівельних підприємств досліджується протягом трьох останніх років кожного IV кварталу. І навіть на базі такої обмеженої кількості даних уже можна зробити деякі висновки. У 2006 р. значення балансу змін загального обсягу інвестицій становило –1% (тільки 12% респондентів повідомили про зростання), у 2007 р. зареєстровано значне покращання – баланс дорівнював +8% (18% опитаних збільшили обсяги інвестування). Причому найсуттєвіше покращилася ситуація у житловому та нежитловому будівництві: збільшення для цих видів об'єктів будівництва відмічають 21% респондентів. Дещо менше зростання обсягів спостерігається щодо

будівництва інженерних споруд та інших об'єктів (відповідно 15% та 11% опитаних). Загальний обсяг інвестицій у 2008 році порівняно з попереднім роком дуже зменшився: баланс становить –19%. Про скорочення обсягу інвестицій повідомили 27% опитаних керівників будівельних підприємств (найбільше – серед підприємств, зайнятих у житловому будівництві) і 36% респондентів не дали відповіді на це запитання, що може розглядатися, як відсутність таких.

Інвестиції у 2008 році, так само, як і в попередньому, найбільше спрямовувалися на збільшення виробничих потужностей за рахунок придбання нового будівельного устаткування та ремонт будівельного обладнання (відповідно 22% і 20% респондентів) (рис. 4). Енергозбереженню, як і у промисловості, будівельними підприємствами приділяється, на наш погляд, недостатньо уваги.

Найбільш негативний вплив на інвестиційну діяльність будівельних підприємств, як і промислових, справляє нестача власних коштів та неможливість скористатися банківськими кредитами (рис. 5). І це при тому, що тільки 9% підприємств у 2007 р. та 5% у 2008 р. не потребували інвестицій.

Роздрібна торгівля

На запитання щодо змін обсягів інвестицій, що ставилося і для попередньої проаналізованої галузі протягом IV кварталів 2006–2008 рр., більше полови-

ОБСТЕЖЕННЯ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Рис. 4. Напрями вкладання інвестицій у будівництві

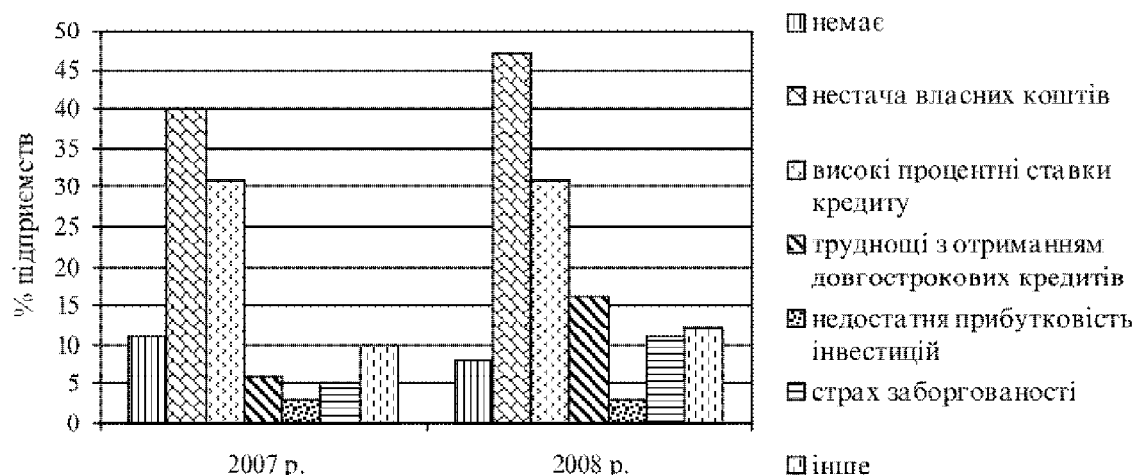

Рис. 5. Фактори, що стримують фінансування інвестицій у будівництві

ни респондентів (54–56%) не надавали відповідей. Скорочення обсягів за цим видом діяльності у 2008 році відбувалося не так швидко, як в інших галузях економіки (за винятком промисловості, де зафіксовано нульовий баланс змін): про зменшення обсягів інвестицій у торгівлі повідомили тільки 7% опитаних проти 2% у 2007 році. Зростання відбулося тільки на 6% підприємств, що на 3 п. п. менше, ніж у 2007 році.

Протягом трьох останніх років постійно збільшувалася частка підприємств, що взагалі не мали інвестицій (з 62% у 2006 р. до 66% у 2008 р.), хоча не потребує їх тільки 11–13% респондентів. Ті підприємства, що вкладали інвестиції, спрямовували їх переважно у розширення торгових площ (особливо у 2007 р.) та за деякими іншими напрямами (рис. 6).

При цьому впливу стримуючих факторів розвитку торговельного виробництва не відчували тільки 17% опитаних у 2007 р. (як і в попередньому) та 12% – у 2008 р. (рис. 7). Проте найбільша частка підприємств не інвестувала належно свою діяльність через нестачу власних коштів (це 25–28% респондентів) та високі процентні ставки кредитів (17–21%).

Транспорт

Баланс щодо змін загального обсягу інвестицій на транспорті у 2008 р. порівняно з попереднім уперше за три роки включення цього запитання до анкет обстежень транспортних підприємств набув від'ємного значення (–7%). За повідомленнями респондентів, загальний обсяг інвестицій збільшився лише у 10% опитаних підприємств, 39% відповіли, що він залишився незмінним. При цьому зростання зареєстроване тільки на підприємствах водного транспорту: суттєве – морського (баланс змін обсягів інвестицій дорівнює +43%) та дещо менше – річкового (+17%). За іншими видами транспорту баланси змін обсягів інвестицій від'ємні: –8% для міського та автодорожнього, –17% залізничного та –19% для авіаційного. Проте тільки 6% опитаних повідомили, що їх підприємства не потребують інвестицій.

На рис. 8 представлено розподіл відповідей респондентів стосовно напрямів вкладання інвестицій у 2008 році (у процентах до загальної кількості опитаних підприємств). Хоча, як і в інших галузях економіки, суттєва частина транспортних підприємств (65%

ОБСТЕЖЕННЯ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

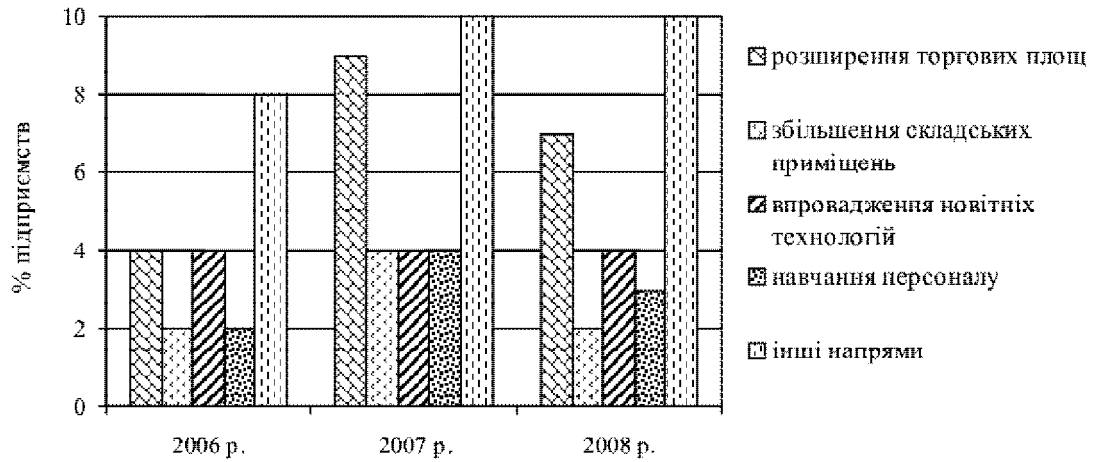

Рис. 6. Напрями вкладання інвестицій у роздрібній торгівлі

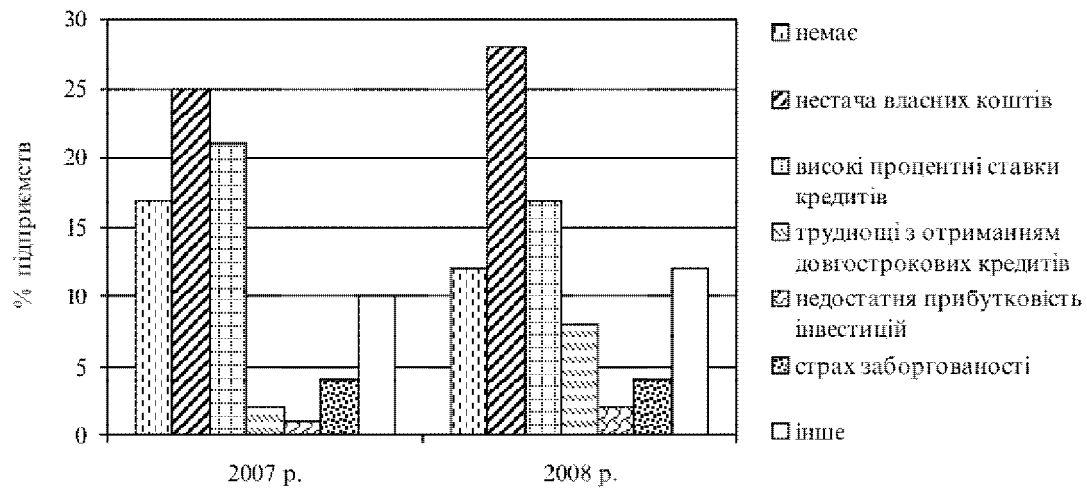

Рис. 7. Фактори, що стримують фінансування інвестицій у роздрібній торгівлі

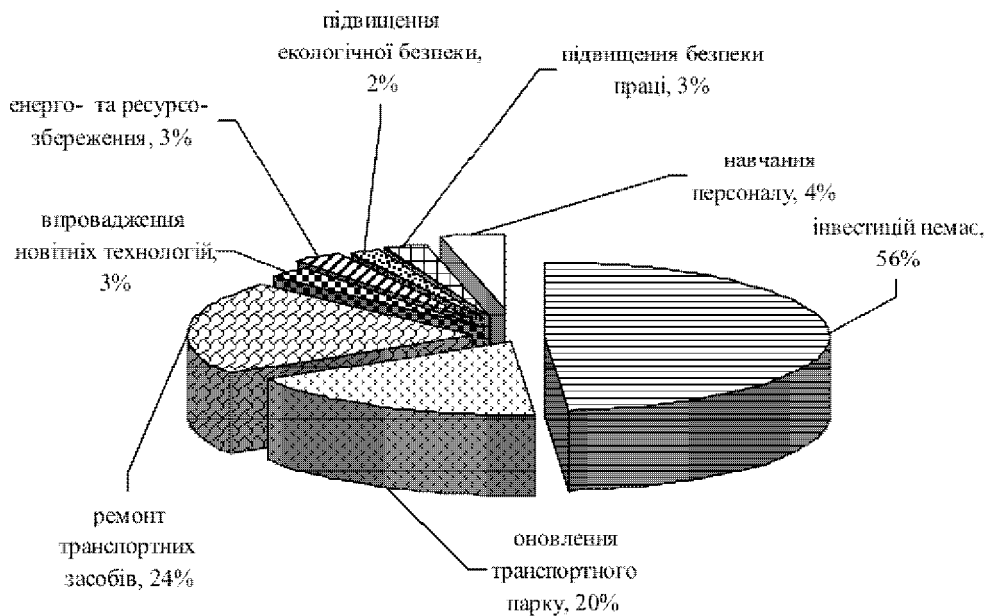

Рис. 8. Напрями вкладання інвестицій на транспортних підприємствах у 2008 р.

у 2007 р. і 56% у 2008 р.) взагалі не мала інвестицій. Фінанси тих підприємств, що мали інвестиції, в основному спрямовувалися на ремонт транспортних засобів та оновлення транспортного парку. Такі напрями

ми, як енерго- та ресурсозбереження, підвищення безпеки праці та навчання персоналу теж не дуже популярні для вкладання інвестицій серед транспортників, як і серед підприємців інших галузей економіки, при-

ОБСТЕЖЕННЯ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

чому відсотки відповідей респондентів стосовно них не змінювалися протягом усіх трьох опитувань.

Обмежуючими фінансування інвестицій факторами на транспорті є, як і в інших галузях, нестача влас-

них коштів підприємств, високі процентні ставки кредитів та деякі інші проблеми (рис. 9). Тільки 10% респондентів у 2008 р. і 16% у 2007 р. вважали, що нічого не впливає на їх інвестиційні можливості.

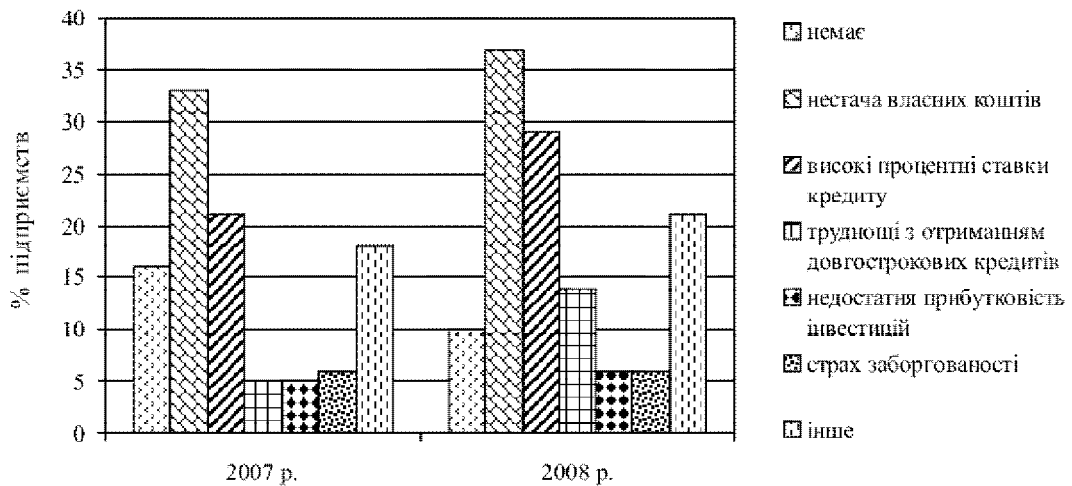

Рис. 9. Фактори, що стримують фінансування інвестицій у галузі транспорту

Сільське господарство

Інвестиційна політика сільськогосподарських підприємств теж досліджувалася в опитуваннях IV кварталів протягом трьох останніх років. Баланси змін обсягів інвестицій і в 2006 р., і в 2008 р. були негативними, тільки 2007 р. мав позитивні результати (баланс приблизно дорівнював 0%). При цьому постійно 11–17% респондентів повідомляли про збільшення обсягів інвестицій на своїх підприємствах. Приємно зауважити, що частка підприємств, які не мали інвестицій, поступово скорочувалася протягом трьох років: з 51% опитаних у 2006 р. до 41% – у 2008 р., хоча, безумовно, вона ще залишається достатньо великою.

Серед головних напрямів вкладання інвестицій –

придбання нової сільськогосподарської техніки (частка респондентів у 2008 р. збільшилася на 5 п. п. і становить 36%) та придбання необхідних матеріалів, таких як насіння, добрива, корми (30% респондентів), а також ремонт сільськогосподарської техніки (20%) (рис. 10). Підприємствами не приділяється увага таким важливим для їх нормального функціонування питанням, як розвиток системи збуту, механізація та автоматизація робіт, запровадження новітніх технологій, енергозбереження, навчання персоналу. Очевидно, що на вирішенні цих питань не дає зосередитися, головним чином, постійна нестача коштів, але може це спричинено нестачею уваги та обізнаності керівників підприємств, від яких і залежить вирішення інвестиційних проблем.

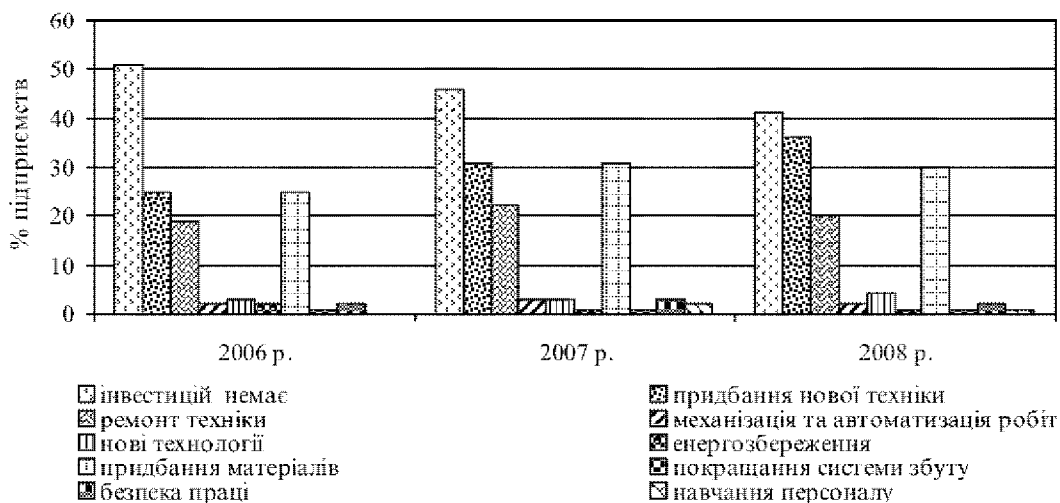

Рис. 10. Напрями вкладання інвестицій сільськогосподарськими підприємствами

На думку респондентів, на стан інвестування в сільському господарстві постійно негативно впливають ті самі фактори, що і в інших галузях економіки (рис. 11) – нестача коштів (її відмітили 48–51% опита-

них протягом трьох років) та високі процентні ставки кредитів (38–42%). Причому в минулому році вплив першого з вищезазначених факторів зменшився (відсоток підприємств скоротився на 3 п. п. – до 48%), а

ОБСТЕЖЕННЯ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

другого – зріс (на 2 п. п. і досяг 42%), що можна пояснити, відповідно, високим минулорічним урожаєм і, як наслідок, покращанням фінансового стану сільгоспвиробників, а також кризою у банківській системі. Дещо менше впливають на процеси інвестування у сільському господарстві труднощі з отриманням довгострокових кредитів (15–22% протягом трьох

років, причому у 2008 р. зафіксовано найвище з цих значень) та страх заборгованості (15% у 2008 р. проти 10–13% у попередні роки).

Взагалі тільки 4% респондентів у минулому році (проти 8% у 2007 р.) зазначили, що для них не існує обмежень стосовно вкладання інвестицій, а 5% – що їх підприємства не потребують інвестицій.

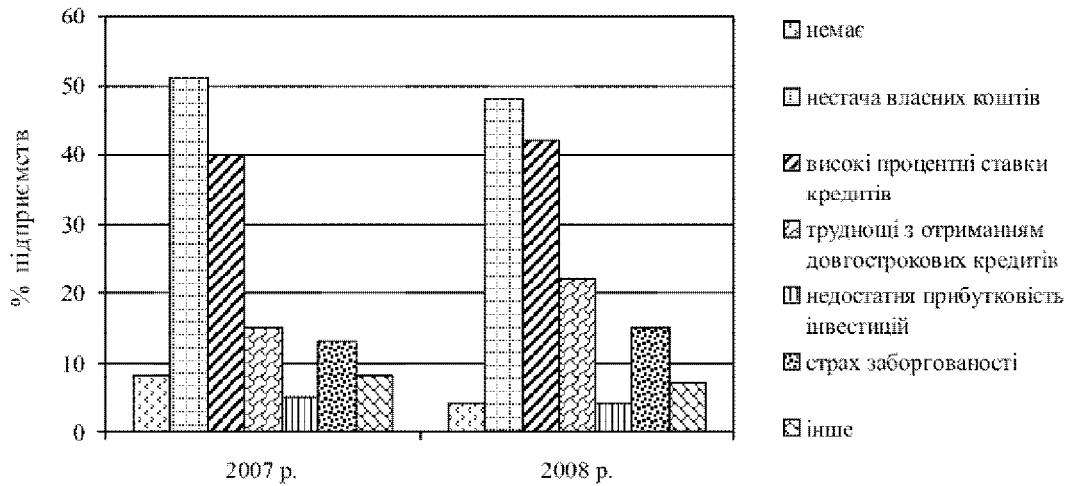

Рис. 11. Фактори, що стримують фінансування інвестицій у сільському господарстві

Нефінансові послуги

Серед підприємств сфери послуг наразі проведено два пілотних обстеження: у III кв. 2006 р. та у III кв. 2008 р. За повідомленнями респондентів, у 2008 році обсяг інвестицій у цій галузі економіки зріс. Це зазна-

чили 13% опитаних, хоча 37% респондентів взагалі не відповіли на запитання (баланс відповідей становить +4%). Найбільше збільшення фінансування інвестицій зафіксоване у готельному бізнесі, найменше – у сфері індивідуальних послуг (табл. 1).

Таблиця 1

Зміна обсягів інвестицій у сфері нефінансових послуг у I півріччі 2008 р. порівняно з попереднім

№ з/п	Вид діяльності (код за КВЕД)	Зростання	Без змін	Зменшення	Немає відповіді	Баланс
1	Готелі (55.1)	20	43	10	27	+10
2	Нерухомість (70)	15	38	10	37	+5
3	Найом (71)	11	51	7	31	+4
4	Інформатизація (72)	10	49	8	33	+2
5	Відпочинок (92)	15	41	9	35	+8
6	Індивідуальні послуги (93)	6	39	5	50	+1
7	Усього	13	41	9	37	+4

63% респондентів повідомили, що не мали інвестицій у 2008 р., хоча тільки 19% опитаних, на її думку, не потребують інвестицій.

Серед основних напрямів вкладання інвестицій – машини та устаткування й будівництво, хоча за кожним з них фінансування здійснюється невеликою часткою підприємств (рис. 12). Підприємствами сфери нефінансових послуг приділяється мало уваги таким напрямкам інвестування, як впровадження інформаційних технологій, реклама (що дуже дивно для цього виду економічної діяльності), маркетингові дослідження. Зовсім не фінансувалися зміни у структурі управління підприємств.

Що ж стримувало інвестування на підприємствах сфери послуг? Як і в інших галузях економіки – це

нестача власних коштів підприємств та недоступність банківських кредитів через їх високі ставки (рис. 13). Значно менше турбують підприємства труднощі з отриманням довгострокових кредитів, страх заборгованості, неприбутковість інвестицій і майже не турбує нестача працівників (як відомо, ринок праці з середини минулого року став постійно поповнюватися безробітними). Дещо більшу частку респондентів (9%) відвертає від вкладання грошей нестабільність прогнозованого попиту на послуги їх підприємств.

Сфера нефінансових послуг наразі має найвищий відсоток підприємств (25%) серед усіх досліджених видів економічної діяльності, що не відчувають стримуючих для вкладання інвестицій факторів. Для порівняння: у промисловості, роздрібній торгівлі й

ОБСТЕЖЕННЯ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

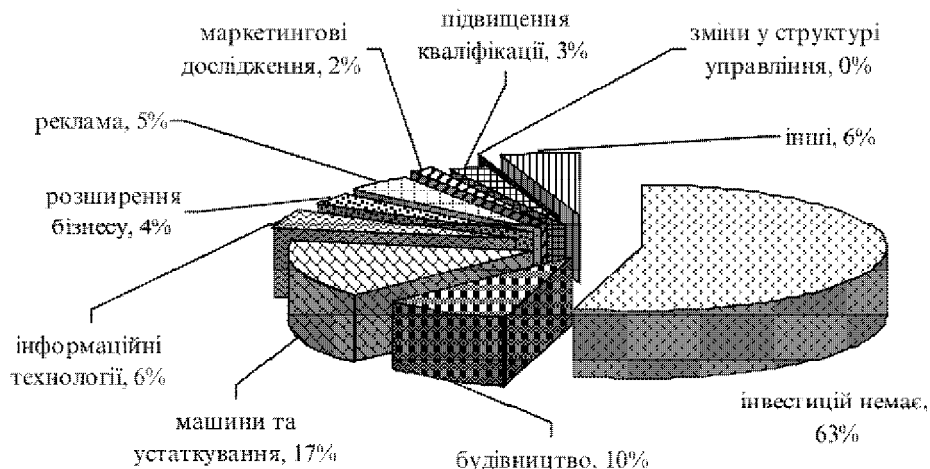

Рис. 12. Напрями вкладання інвестицій на підприємствах сфери послуг

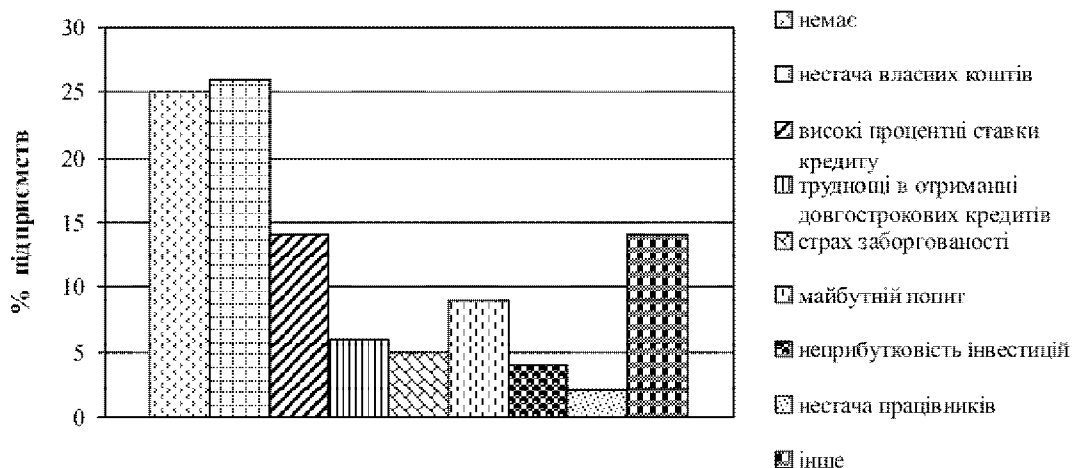

Рис. 13. Фактори, що стримували фінансування інвестицій у сфері послуг у 2008 р.

транспорті таких тільки 10–12%, у будівництві – 8%, а у сільському господарстві – взагалі тільки 4%.

Таким чином, аналіз стану інвестування на підприємствах розглянутих галузей економіки дає підстави стверджувати, що інвестиційна політика підприємств жодної галузі не забезпечує можливостей для їх стрімко-

го зростання (рис. 14). А фінансова криза, що наразі панує у світі, тільки дещо погіршила ситуацію, яку і раніше не можна було назвати задовільною.

Очевидно, на жаль, що обстеження 2009 року не принесуть позитивних результатів стосовно цієї сфери діяльності підприємств.

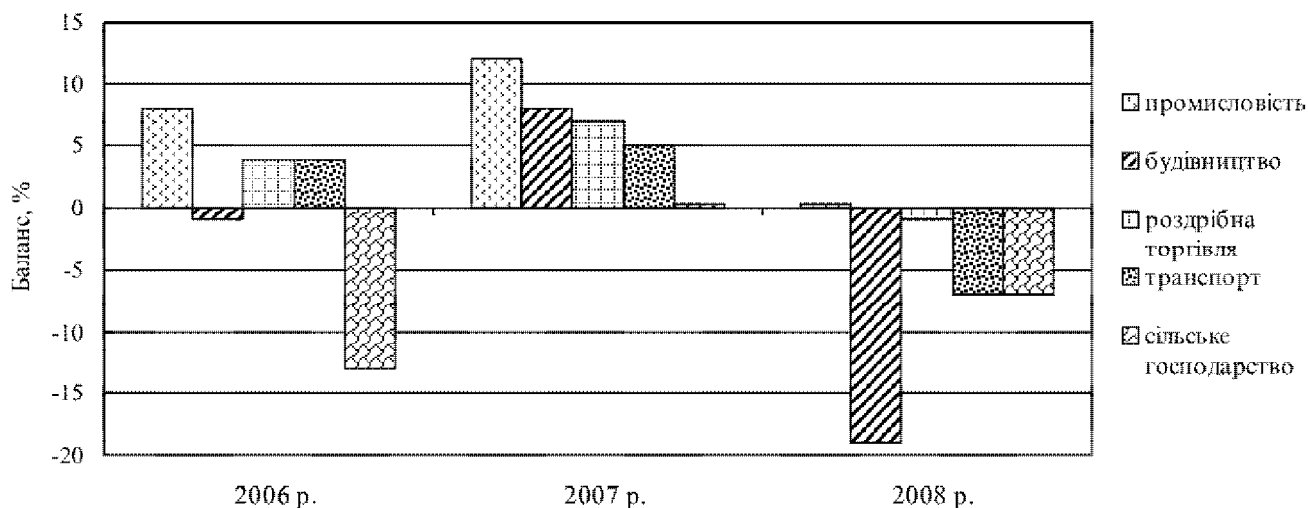

Рис. 14. Зміни обсягів інвестицій порівняно з попереднім роком

ОБСТЕЖЕННЯ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Отже, обстеження ділової активності надають можливість дослідити, як підприємства різних галузей реагують на зміну економічної кон'юнктури і що їм заважає проводити адекватну інвестиційну політику.

Деякі інші статистичні дані щодо кон'юнктурних обстежень підприємств регулярно публікуються на

сайті НТК статистичних досліджень за адресою <http://www.ntkstat.com.ua>, а більш докладну аналітичну інформацію (зокрема, за видами економічної діяльності у промисловості, об'єктами виробничого призначення у будівництві та за видами транспорту) і результати обстежень можна отримати у спеціальних звітах, що регулярно готуються НТК статистичних досліджень.

Вітаємо з ювілеєм!

***Стельмах
Любов Миколаївну,***

директора департаменту статистики населення
та адміністративно-територіального устрою
Держкомстату України.

Бажаємо щастя, радості,
здоров'я, успіхів, усіляких гараздів!

*Рада засновників та редколегія журналу
"Статистика України"*

